DOI: 10.14456/phdssj.2026.xx

Received:	June	12, 2026
Revised:	August	3, 2026
Accepted:	September	25, 2026

แนวทางการพัฒนาศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

สุภัทริภา บรมรัตนภักดี[1]

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาสภาพปัญหาของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนครราชสีมา (2) ศึกษากระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และ (3) เสนอแนวทางเสริมสร้างศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกรอบการวิจัย พื้นที่วิจัยคือ ชุมชนเครื่องปั้นดินเผา ตำบลด่านเกวียน ชุมชนไหมปักธงชัย ตำบลเมืองปัก ชุมชนเส้นหมี่ บ้านวังประชาสามัคคี ตำบลบ้านวัง ชุมชนสมุนไพร ตำบลโป่งตาลอง ในจังหวัดนครราชสีมา ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ประธานวิสาหกิจชุมชนและสมาชิก จำนวน 44 คน มุ่งเน้นการศึกษาในภาคสนามเป็นสำคัญ เก็บข้อมูลโดยใช้แบบบันทึกภาคสนาม และแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาแล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณา

ผลการวิจัยพบว่า (1) สภาพปัญหาของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน คือ (1.1) ปัญหาการผลิต และ (1.2) ปัญหาการจัดการ สมาชิกใหม่ต้องใช้เวลาฝึกหัดทักษะให้ได้มาตรฐาน (2) พัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในศักยภาพความเป็นผู้นำผู้ประกอบการดำเนินธุรกิจของประธานกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม เรียนรู้ร่วมกันผ่านกิจกรรมสร้างแรงจูงใจในการทำงานร่วมกัน แบ่งหน้าที่ทุกคนมีส่วนร่วมดำเนินงาน และ (3) แนวทางเสริมสร้างศักยภาพผู้นำและสมาชิก ส่งเสริมกิจกรรมถ่ายโยงการเรียนรู้ โดยบูรณาการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ทำให้สมาชิกพัฒนาทักษะฝีมือ สร้างเป้าหมายร่วมกัน มีความเท่าเทียมกัน สร้างเครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจเดียวกัน มีตัวแบบเพื่อนำมาพัฒนาจุดแข็งแก้จุดอ่อนต่อเนื่อง

คำสำคัญ: แนวทางการพัฒนาศักยภาพ; การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา; กลุ่มวิสาหกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมา
ประเภทบทความ: บทความวิจัย

[1] คณะวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน
เลขที่ 744 ถนนสุรนารายณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา 30000, ประเทศไทย
ผู้รับผิดชอบบทความ อีเมล: Supattaripa.in@rmuti.ac.th

The Guideline for Development of Potentiality and Psychological Collaborative Learning of Community Enterprises in Nakhon Ratchasima Province

Supatripa Boromratphakdee[1]

Abstract

This research article aimed to (1) investigate problems of community enterprises in Nakhon Ratchasima Province, (2) study the development of potentiality and psychological collaborative learning of community enterprises and (3) present the guidelines enhancing potentiality and psychological collaborative learning of community enterprises. This research is qualitative research. A participatory action research framework was used as the research framework. The study area was Dan Kwian Pottery Community, Dan Kwian Sub-district; Pak Thong Chai Silk Community, Mueang Pak Sub-district; Ban Wang Pracha Samakkee Rice Noodle Community, Ban Wang Sub-district and Herbal Community, Pong Ta Long Sub-district in Nakhon Ratchasima Province. The main informants consisted of chairmen and members. It focused on the field study, summarized the results analytically, and described them in detail. The data were collected by Field Notes, structured interview, participant observation, focus group and brainstorming. These data were examined by triangulation method.

Findings are as follows: (1) problems of community enterprises are (1.1) production and (1.2) management and new members trained to meet standard. (2) The process of developing potentiality and collaborative learning of community enterprises should be emphasized on the leadership of entrepreneurship in chairmen, members. Members should collaboratively learn with activities, motivate co-working, organize duties clearly. (3) The guideline enhanced potential of chairmen and members. It promoted learning transfer activities by integrating participatory action research (PAR) at every stage. This enabled members to develop craftsmanship, establish shared goals, foster equality, and build networks within the same enterprise group. It also created a model to continuously enhance strengths and mitigate weaknesses.

Keywords: The Guideline for Development of Potentiality; Psychological Collaborative Learning; Community Enterprises in Nakhon Ratchasima Province

Type of Article: Research Article

[1] Faculty of Sciences and Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Isan
No. 744 Suranarai Road, Nai Mueang, Mueang Nakhon Ratchasima District, Nakhon Ratchasima 30000, Thailand
Corresponding Author Email: Supattaripa.in@rmuti.ac.th

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาสังคมและประเทศชาติจะให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขนั้น จะต้องมุ่งเน้นทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมควบคู่กันไป ด้านเศรษฐกิจ คือ การแก้ไขปัญหาความยากจน ให้ประชาชนได้ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ ลดหนี้ เพิ่มทรัพย์สิน และด้านสังคม คือ การลดความขัดแย้งในสังคม เพิ่มความสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อต่อกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังนั้น สิ่งที่สำคัญ คือ การพัฒนาคนและสังคมไทยให้มีคุณภาพ มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากร และได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม ซึ่งมุ่งเน้นการส่งเสริมให้ประชาชนมีการพัฒนาความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยเฉพาะในชุมชนโดยสนับสนุนให้แต่ละชุมชนมีการรวมกลุ่มในลักษณะของ “กลุ่มอาชีพ” และส่งเสริมให้มีการนำภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างสรรค์คุณค่าสินค้า หรือบริการเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชน ดังจะเห็นได้จากทิศทางการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา สร้างสมดุลการพัฒนาในทุกมิติทั้งคน สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและการเมือง ในส่วนของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นนั้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ และมีศักยภาพในการบริหารจัดการและมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565)

ในสถานการณ์ปัจจุบันจังหวัดนครราชสีมา มีบทบาททางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีทรัพยากรทางธรรมชาติหลายชนิดอยู่กระจายทั่วทุกอำเภอ และยังมีราษฎรที่มีความรู้ความสามารถในหลายด้าน ถือเป็นจังหวัดที่มีการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนขนาดใหญ่ เป็นลำดับต้นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากรายงานการประเมินศักยภาพ โดยกรมส่งเสริมการเกษตร มีข้อมูลสถิติจำนวนวิสาหกิจชุมชนทั้งสิ้น 2,757 แห่ง (กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, 2567) มีปัญหาที่พบจริงในพื้นที่ จากการศึกษาวิจัยและข้อมูลการลงพื้นที่สนับสนุนเศรษฐกิจฐานราก พบว่า วิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่ยังประสบปัญหาสำคัญ 5 ด้าน ดังนี้ ปัญหาด้านการบริหารจัดการและการเงิน ข้อจำกัดด้านการตลาดและช่องทางการขาย ปัญหาบรรจุภัณฑ์และมาตรฐานสินค้า ปัญหาภายในองค์กรและแรงงาน และเทคโนโลยีและเครื่องมือการผลิตต่ำ (กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, 2567; จรีภรณ์ มีศรี, 2563; ศูนย์รวมข้อมูลธุรกิจเอสเอ็มอี, 2565)

จากปัญหาดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนา แนวทางการพัฒนาศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา บนพื้นฐานทุนทางสังคมที่ชุมชนมี โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research--PAR) เป็นเครื่องมือหลักในการดำเนินการวิจัย มี 4 ขั้นตอน ประกอบด้วย วางแผน (plan) ปฏิบัติการ (act) สังเกตการณ์ (observe) และการสะท้อนคิด (reflect) มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และทฤษฎีการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา ทฤษฎีคอนสตรัคติวิสต์เชิงสังคม (social constructivism) ของ Vygotsky (1978) แนวคิดทางจิตวิทยาการศึกษาที่อธิบายว่า ความรู้ไม่ได้เกิดขึ้นจากการที่ผู้เรียนรู้นั่งรับข้อมูลจากผู้อื่น แต่เกิดจากการที่ผู้เรียนรู้เป็นผู้สร้าง (construct) ความรู้ขึ้นมาเอง ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การพูดคุย และการทำงานร่วมกับผู้อื่นในสิ่งแวดล้อมนั้นๆ Lev Vygotsky นักจิตวิทยาชาวรัสเซีย มองว่า พัฒนาการทางปัญญาและการเรียนรู้ของมนุษย์ไม่สามารถแยกออกจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมได้ (Vygotsky, 1978) ตลอดจนใช้หลักการเทคนิคทางจิตวิทยาเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ เกิดการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาอย่างมีประสิทธิภาพ พัฒนาศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของผู้ประกอบการวิสาหกิจ

ชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา ทำให้วิสาหกิจชุมชนมีศักยภาพ สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน สามารถผลิตสินค้า จำหน่ายได้ตลอดทั้งปี สินค้าได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับของตลาด เพื่อส่งเสริมสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ได้รับการส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างรายได้ที่มั่นคง ลดการเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพัฒนาศักยภาพความสามารถในการจัดการ พร้อมทั้งเสนอแนะแนวทางเชิงนโยบายเสริมสร้างศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถพัฒนาไปสู่การเป็นผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนตระหนักถึงคุณค่า ความสามารถของตน และสามารถใช้ความรู้ในการวางแผนตัดสินใจ และการจัดการกับปัญหาสามารถพึ่งพาตนเองได้ พัฒนากลุ่มวิสาหกิจชุมชนอย่างต่อเนื่องยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาสภาพปัญหาของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนครราชสีมา
2. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน
3. เพื่อเสนอแนวทางเสริมสร้างศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนคราชสีมา เข้าถึงปัญหาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และใช้การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาที่เหมาะสมได้

2. ทำให้ทราบแนวทางการสร้างแนวทางการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา เพื่อเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนครราชสีมาให้เกิดการพัฒนาอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน

3. ผลการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจ เช่น ผู้บริหาร/ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนคราชสีมา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ที่สามารถนำไปใช้ในการกำหนดทิศทางและมาตรการการพัฒนานโยบายหรือแนวทางการเสริมสร้างกระบวนการพัฒนาศักยภาพวิสาหกิจชุมชนของภาครัฐ ในการตัดสินใจต่อการพัฒนากลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้อย่างตรงจุด

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีการเรียนรู้เชิงจิตวิทยา (Vygotsky, 1978) และการเรียนรู้ร่วมกันแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาอธิบายว่า มนุษย์สร้างองค์ความรู้และพัฒนาศักยภาพได้ดีที่สุดผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการทำงานร่วมกัน โดยมีรากฐานสำคัญมาจากทฤษฎีคอนสตรัคติวิสต์เชิงสังคมของเลฟ วายก็อตสกี (Lev Vygotsky) นักจิตวิทยาชาวรัสเซีย ผู้เน้นย้ำถึงบริบทการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งต่างจากทฤษฎีเดิมที่ให้ผู้สอนมีบทบาทจำกัด วายก็อตสกีเชื่อว่าวัฒนธรรม ภาษา และบุคคลที่อาวุโสกว่า เช่น พ่อแม่หรือครู เป็นท่อนำสำคัญในการถ่ายทอดเครื่องมือทางปัญญา แนวคิดนี้มีหัวใจสำคัญอยู่ที่พื้นที่รอยต่อแห่งการพัฒนา หรือจุดที่ผู้เรียนอยู่ต่ำกว่าระดับศักยภาพที่แท้จริง ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือแบบประคับประคองเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ โดยมีหลักการประยุกต์ใช้สี่ประการ คือ การมองว่าการเรียนรู้เป็นกิจกรรมร่วมมือทางสังคม การจัดการเรียนรู้ที่ตอบสนองต่อระดับศักยภาพ การจัดกระบวนการในบริบทชีวิตจริงที่มีความหมาย และการเชื่อมโยงประสบการณ์นอกสถานที่

มาใช้อภิปรายและร่วมกันแก้ไขปัญหาจนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่

ในขณะเดียวกัน ทฤษฎีการวางเงื่อนไขการกระทำของ เกรดเลอร์ (Gredler, 1997) ได้นิยามการเรียนรู้ในมุมมองที่ต่างออกไป โดยมองว่าคือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการตอบสนองต่อสิ่งเร้า ซึ่งผู้เรียนรู้ต้องลงมือปฏิบัติเพื่อหาทางแก้ปัญหาจนได้รับผลที่พึงพอใจ องค์ประกอบสำคัญจึงประกอบด้วยสิ่งเร้า การตอบสนอง และผลที่ตามมา โดยสกินเนอร์ให้ความสำคัญกับการเสริมแรงที่แบ่งออกเป็นสองประเภทหลัก คือ การเสริมแรงแบบปฐมภูมิที่เป็นสิ่งเร้าตามธรรมชาติอย่างอาหาร หรือที่อยู่อาศัย และการเสริมแรงทุติยภูมิที่เกิดจากการวางเงื่อนไข ซึ่งแยกย่อยเป็นการเสริมแรงทางบวกด้วยการให้สิ่งเร้าที่พึงพอใจเพื่อเพิ่มพฤติกรรม เช่น การให้คำชมเชยเมื่อส่งงานตรงเวลา และการเสริมแรงทางลบด้วยการลดหรือถอนสิ่งเร้าที่ไม่พึงพอใจออกไป เช่น การติดเครื่องปรับอากาศเพื่อลดความร้อนในห้องเรียน ทฤษฎีของสกินเนอร์สรุปได้ว่า การเรียนรู้ควรถูกย่อยออกเป็นพฤติกรรมย่อยๆ ที่เชื่อมโยงกัน และควรเน้นใช้การเสริมแรงหรือให้รางวัลแทนการลงโทษเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของแบนดูรา (Bandura, 1977) เป็นทฤษฎีที่นิยามกระบวนการเกิดพฤติกรรมได้อย่างสมบูรณ์ พฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากปฏิกิริยาสะท้อน และนอกจากนี้ เป็นการเกิดจากการเรียนรู้พฤติกรรมใหม่ ทั้งประสบการณ์ตรงหรือการสังเกตองค์ประกอบทางชีววิทยามีส่วนสำคัญในการเรียนรู้โดยพฤติกรรม องค์ประกอบในตัวบุคคลมีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้พฤติกรรม อธิบายการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์ แบนดูราได้อธิบายในรูปของการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่องระหว่างพฤติกรรม องค์ประกอบส่วนบุคคลและองค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อม โดยที่องค์ประกอบทั้ง 3 นี้จะมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การควบคุมพฤติกรรมด้วยปัญญา การเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมและผลของการกระทำจะอยู่ในรูปของความเชื่อและความคาดหวัง จะทำหน้าที่ควบคุมหรือกำกับการกระทำของมนุษย์

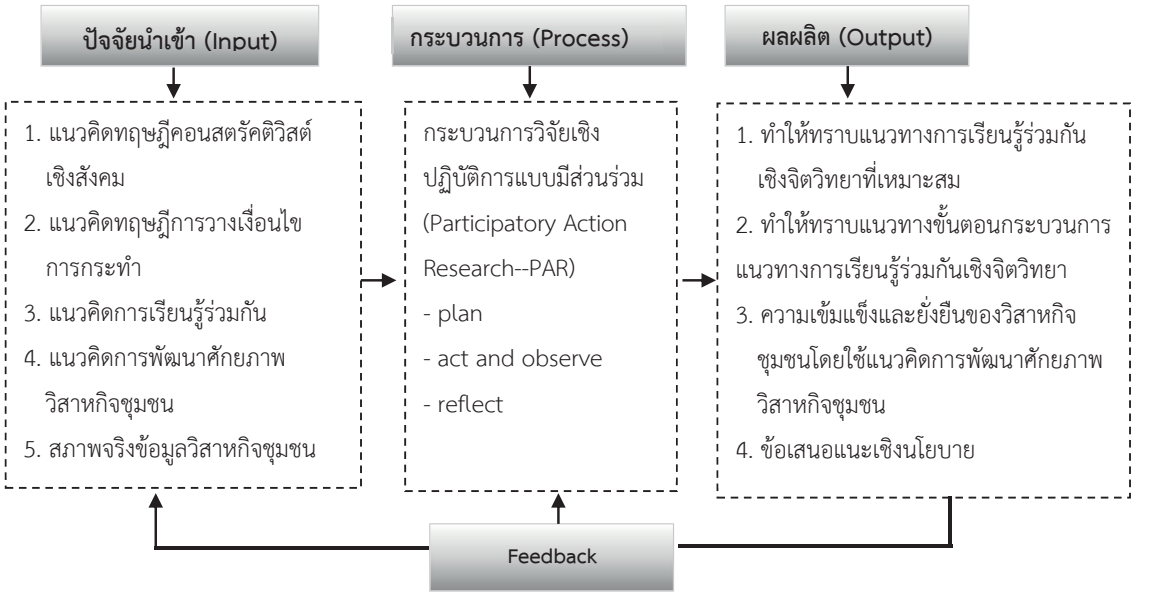
เมื่อนำแนวคิดข้างต้นมาประสานกับการเรียนรู้ร่วมกัน จะพบว่ากระบวนการนี้หมายถึงการจัดกิจกรรมตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน โดยสมาชิกทุกคนต้องรับผิดชอบต่อกลุ่ม แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และทำงานเต็มความสามารถ ซึ่งสมิทและแมคเกรเกอร์ (Smith & Macgregor, 1992) ได้สรุปหลักการสำคัญไว้สี่ประการ คือ เป็นการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ ขึ้นอยู่กับบริบทที่ท้าทายให้คิดแก้ปัญหา อาศัยความหลากหลายของพื้นฐานและประสบการณ์ของผู้เรียนมาสร้างความเข้าใจที่กระจ่างชัดขึ้น และพึ่งพาปฏิสัมพันธ์ทางสังคมผ่านการสนทนาแลกเปลี่ยนข้อมูล เพื่อช่วยขจัดความคิดที่คับแคบและพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ร่วมกันในที่สุด

เมื่อนำแนวคิดการเรียนรู้ร่วมกันและความร่วมมือเหล่านี้มาปรับใช้ในบริบทของประเทศไทย ผู้ที่ริเริ่มและผลักดันขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนและเศรษฐกิจฐานรากคือ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี และ ดร.เสรี พงศ์พิศ ผ่านแนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนและแผนแม่บทชุมชน ซึ่งเน้นการให้คนในชุมชนร่วมกันล้อมวงแลกเปลี่ยนความรู้ ถอดบทเรียนภูมิปัญญา และรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อการพึ่งพาตนเอง ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2562 คณาจารย์จากสถาบันการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น จึงได้นำโมเดลการทำงานกลุ่มและทฤษฎีการจัดการความรู้ เข้าไปขับเคลื่อนผ่านการจัดเวิร์กชอปและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้กลุ่มเกษตรกรและแม่บ้านเรียนรู้การทำธุรกิจร่วมกันอย่างเป็นระบบ (วรุณี เชาวน์สุขุม และ อัจฉราวรรณ สุขเกิด, 2564)

ดังนั้น กระบวนการพัฒนาเครือข่ายของผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนจึงจำเป็นต้องเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับทุนและทรัพยากรของชุมชน เพื่อพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนทั้งในด้านการผลิต การแปรรูป การลงทุน และการบริโภค อย่างไรก็ดี ปัญหาสำคัญของวิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่คือขาดการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง ในแนวทางการพัฒนาจึงต้องสร้างความเข้าใจและประสานความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ในระดับพื้นที่เพื่อสร้างความศรัทธาพร้อมทั้งร่วมกันผลักดันแผนงานโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือภาคเอกชน โดยในกระบวนการคัดเลือกวิสาหกิจชุมชนเข้าร่วมโครงการ ควรให้ความสำคัญกับกลุ่มที่มีความพร้อมและมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่งก่อน เพื่อเป็นรากฐานในการขับเคลื่อนงานให้ประสบความสำเร็จและเติบโตได้อย่างยั่งยืนต่อไป

กรอบแนวความคิดที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งเน้นการศึกษาในภาคสนามเป็นสำคัญ ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้

ภาพ 1 กรอบแนวความคิดที่ใช้ในการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม participatory action research (PAR) เป็นกรอบการวิจัย

ประชากรและตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 คน สมาชิกของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มละจำนวน 10 คน จำนวน 4 กลุ่ม รวมเป็นผู้ให้ข้อมูลจำนวน 44 คน

การวิจัยครั้งนี้กำหนดพื้นที่ในการวิจัย คือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 กลุ่ม มีเกณฑ์การคัดเลือกจากกลุ่มวิสาหกิจที่มีการรวมเป็นกลุ่มคลัสเตอร์ (clusters) ในจังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ (1) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเครื่องปั้นดินเผา ตำบลด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา (2) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้ประกอบการไหมปักธงชัย ตำบลเมืองปัก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา (3) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนทำเส้นหมี่บ้านวังประชาสามัคคี ตำบลบ้านวัง อำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา และ (4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพร ตำบลโป่งตาลอง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research--PAR) เป็นกรอบการวิจัยในครั้งนี้ เพื่อทราบถึงแนวคิด หลักการ มุ่งเน้นการเสริมสร้างการพัฒนาศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา โดยการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการดำเนินการวิจัย โดยใช้แนวคิดเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นเครื่องมือในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยนักวิจัย ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน และสมาชิกของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน มีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การศึกษาวิสาหกิจชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินงานและการติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลของการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา PAR เป็นวงจรเกลียวรอบ (spiral) มี 4 ขั้นตอน ประกอบด้วย วางแผน (plan) ปฏิบัติการ (act) สังเกตการณ์ (observe) และการสะท้อนคิด (reflect) แล้วปรับปรุงแผน (re-planning) สังเกตและสะท้อนผลในเกลียวรอบถัดไป (อุทัยทิพย์ เจี่ยวิวรรธน์กุล, 2553; McTaggart, 1991; Nelson, 2020)

1. การศึกษาในเชิงเอกสารทางวิชาการ หนังสือ บทความวิจัย รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย วารสาร และรายงานประจำปีเพื่อให้เห็นถึงแนวคิด ข้อมูล องค์ความรู้ที่สอดคล้องสามารถนำไปใช้วิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อพัฒนางานวิจัย ในเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แนวคิดการเรียนรู้ร่วมกัน แนวคิดการพัฒนาศักยภาพวิสาหกิจชุมชน และสภาพจริงข้อมูลวิสาหกิจชุมชน กลุ่มวิสาหกิจที่มีการรวมเป็นกลุ่มคลัสเตอร์ (clusters) ในจังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

2. การศึกษาในภาคสนาม (field study) มีวิธีการและขั้นตอนการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาและคัดเลือกวิสาหกิจชุมชน โดยใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกตามแนวคิดของ สุภางค์ จันทวานิช (2561) ที่กล่าวว่า การคัดเลือกพื้นที่ต้องพิจารณาพื้นที่ที่สามารถตอบปัญหาของการวิจัยและความร่วมมือของพื้นที่ในการทำวิจัย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่โดยการเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) พื้นที่กลุ่มวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 กลุ่ม มีเกณฑ์การคัดเลือกจากกลุ่มวิสาหกิจที่มีการรวมเป็นกลุ่มคลัสเตอร์ (clusters) ในจังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ (1) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเครื่องปั้นดินเผา ตำบลด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา (2) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้ประกอบการไหมปักธงชัย ตำบลเมืองปัก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา (3) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนทำเส้นหมี่บ้านวังประชาสามัคคี ตำบลบ้านวัง อำเภอโนนไทย จังหวัดนครราชสีมา และ (4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนสมุนไพร ตำบลโป่งตาลอง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา หลังจากนั้นทำการศึกษาบริบทวิสาหกิจชุมชน พร้อมทั้งสังเกตแบบมี ส่วนร่วม (participant observation) เกี่ยวกับการพัฒนาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา เพื่อนำมาวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

โดยใช้วิธีสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง semi-structure interview) ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน สมาชิกวิสาหกิจชุมชน พัฒนาการอำเภอ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อให้ได้แนวทางการพัฒนาสังคมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

ระยะที่ 2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การจัดประชุมกลุ่มย่อย (focus group) เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา โดยจัดกิจกรรมทั้งหมด 4 ครั้ง กิจกรรมที่ 1 การจัดเวทีสาธารณะเพื่อกำหนดคณะทำงาน กิจกรรมที่ 2 การจัดเวทีระดมความคิดเพื่อหาสภาพจริงข้อมูลวิสาหกิจชุมชน กิจกรรมที่ 3 การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างศักยภาพ และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กิจกรรมที่ 4 กิจกรรมถ่ายทอดการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน พร้อมทั้งสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เกี่ยวกับการพัฒนาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา และวางแผน ดำเนินกิจกรรม กับสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ร่วมกันวิเคราะห์ความเป็นไปได้ของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา จนเกิดเป็นแผนกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา ผ่านการพิจารณาและปรับแก้แผนจนได้กระบวนการที่ทุกฝ่ายเห็นชอบว่าเหมาะสม สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

ระยะที่ 3 ติดตามผลและประเมินผล ผู้วิจัยดำเนินการจัดกิจกรรม 2 ครั้ง ดังนี้ กิจกรรมที่ 1 เป็นการประเมินผลภายหลังที่ได้ปฏิบัติตามแผนกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาแล้วเสร็จ โดยผู้วิจัยได้ดำเนินการประชุมกลุ่มย่อย (focus group) และสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structure interview) เพื่อให้สมาชิกวิสาหกิจชุมชนสะท้อนผลการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาที่เกิดขึ้นในภาพรวม พร้อมทั้งสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เกี่ยวกับการพัฒนาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา สำหรับกิจกรรมที่ 2 เป็นการประเมินผลในภาพรวมทั้งโครงการ โดยผู้วิจัยนำผลการศึกษาพร้อมข้อเสนอแนะเชิงนโยบายกลับไปนำเสนอต่อกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และสะท้อนความคิดด้วยการสัมภาษณ์

สำหรับข้อเสนอเชิงนโยบายใช้การสัมภาษณ์ ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน สมาชิกวิสาหกิจชุมชน พัฒนาการอำเภอ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จำนวน 4 ท่าน หลังจากนั้น นำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายมาวิเคราะห์เนื้อหาและนำมาสร้างข้อสรุปเชิงนโยบายต่อไป

เกณฑ์การคัดเลือกอาสาสมัครเข้าร่วมโครงการ (inclusion criteria) ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนครราชสีมา ไม่จำกัดเพศ อายุตั้งแต่ 20-60 ปี ที่เป็นผู้อ่านออกเขียนได้ สื่อภาษาได้ดี ที่อยู่ในพื้นที่วิจัย คือ จังหวัดนครราชสีมา กลุ่มวิสาหกิจชุมชน จำนวน 4 กลุ่ม ตามเกณฑ์การคัดเลือกจากกลุ่มวิสาหกิจที่มีในการรวมเป็นกลุ่มคลัสเตอร์ (cluster) ในจังหวัดนครราชสีมา ด้วยความสมัครใจและได้ลงลายมือชื่อในเอกสารการให้ความยินยอม เกณฑ์การคัดเลือกอาสาสมัครออกจากโครงการ (exclusion criteria) ผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน ที่ไม่สามารถให้ข้อมูลในแบบสัมภาษณ์ได้ เป็นผู้ที่ย้ายออกจากพื้นที่วิจัย ที่เสียชีวิตระหว่างการดำเนินการวิจัย ที่ไม่สามารถเข้าร่วมในทุกกิจกรรมของโครงการ เกณฑ์การยุติการศึกษา (discontinuation criteria) มีความไม่ปลอดภัยเกิดขึ้นแก่อาสาสมัคร มีความไม่ปลอดภัยเกิดขึ้นแก่นักวิจัย อาสาสมัครที่ขาดการเข้าร่วมกิจกรรมตั้งแต่ 3 ครั้งขึ้นไป อาสาสมัครต้องการถอนตัวออกจากโครงการ

การวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ประกอบด้วย

ส่วนที่ 1 ผู้วิจัยใช้วิธีการสร้างข้อสรุปจากผลการดำเนินงานทั้งหมด โดยใช้วิธีการตรวจสอบ

แบบสามเส้า (triangulation method) เพื่อแสดงรายละเอียดของการดำเนินงานในการพัฒนากระบวนเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเชิงจิตวิทยา

ส่วนที่ 2 ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) จากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง semi-structure interview) กลุ่มเป้าหมาย จำแนกถ้อยคำหรือใจความที่กลุ่มเป้าหมายแสดงความคิดเห็นตีความถ้อยคำที่จำแนกออกมาแล้ว นำมาสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (inductive analysis) การนำเสนอผลการศึกษาวิจัยโดยการบรรยายเชิงพรรณนาตามวัตถุประสงค์การวิจัย (สุภางค์ จันทวานิช, 2561)

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตาม วัตถุประสงค์ที่ 1 สภาพปัญหาของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา จากวิสาหกิจชุมชนใน 4 คลัสเตอร์ (1) สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการผลิต กลุ่มวิสาหกิจใช้วัตถุดิบที่มาจากต่างถิ่นเพิ่มขึ้น (2) สภาพปัญหาด้านการจัดการ การสต๊อกสินค้ามากเกินควร จำหน่ายได้ช้า ขาดทุนหมุนเวียน การจัดการด้านการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของสมาชิกในกลุ่มที่ยังขาดการสื่อสาร การทำบัญชี การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ระหว่างสมาชิกจะทำได้ดีในระยะเริ่มต้นของการประกอบการวิสาหกิจมีความเป็นหนึ่งเดียวกัน ยอมรับข้อแตกต่าง แบ่งปันความรู้ เวลา กำลังแรงงานร่วมกัน ร่วมคิดร่วมทำประสานงานกัน ร่วมรับผิดชอบในการทำงาน ขับเคลื่อนร่วมกัน แต่เมื่อวิสาหกิจชุมชนได้ผลประกอบการไม่เป็นไปตามความต้องการ เนื่องจากปัจจัยหลายอย่าง ตัวอย่างคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูลหลัก ในระยะที่ 2 ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การจัดประชุมกลุ่มย่อย กิจกรรมที่ 2 การจัดเวทีระดมความคิดเพื่อหาสภาพจริงข้อมูลวิสาหกิจชุมชน เช่น “มีคู่แข่งที่ผลิตสินค้าที่เหมือนกันจำนวนมาก” “ผลิตภัณฑ์ไม่มีความแตกต่าง และไม่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว” “บรรจุภัณฑ์ไม่สวยงาม” “ขาดสภาพคล่องของเงินทุนในกลุ่ม” เป็นต้น ภาระทุกอย่างรวมอยู่ที่หัวหน้าหรือประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และเหลือจำนวนสมาชิกเล็กน้อยที่ยังคงทำงานร่วมกัน และร่วมเรียนรู้ร่วมกันอยู่ หากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนั้น ๆ ไม่มีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องและเข้มแข็ง จะทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนไม่ประสบความสำเร็จ และอาจทำให้กลุ่มวิสาหกิจนั้นยกเลิกไป (3) สภาพปัญหาด้านการตลาด การจัดจำหน่ายที่ไม่เป็นไปตามความต้องการของกลุ่มวิสาหกิจ การเช่าสถานที่จำหน่ายในราคาสูงกว่ารายรับ การตลาดออนไลน์ที่มีช่องทางหลากหลาย แต่สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจส่วนมากประกอบไปด้วยแม่บ้าน จึงไม่ถนัดในการใช้สื่อออนไลน์ และ (4) สภาพปัญหาด้านเงินทุน ทุนทรัพย์ในการจัดการพัฒนาและผลิตสินค้าของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และการเพิ่มผลิตภัณฑ์ แม้ว่าจะสามารถหารายได้เป็นรายได้เสริม แต่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนต้องลงทุนมากเช่นเดียวกัน ทั้งในเรื่องการพัฒนาตัวผลิตภัณฑ์ บรรจุภัณฑ์ การยกระดับการผลิตไปสู่มาตรฐานต่าง ๆ มผช. OTOP GMP ฮาลาล และ อย. ต่างก็ใช้เงินทุน ซึ่งเงินทุนภายในกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการระดมทุนสมาชิก กำไรจากการขายสินค้า แต่ไม่เพียงพอต่อการพัฒนาและยกระดับผลิตภัณฑ์ การเข้าถึงการสนับสนุนเงินทุนในสถาบันการเงิน ยังเป็นเรื่องที่สมาชิกในกลุ่มเกิดความกังวลในเรื่องดอกเบี้ย หากจำหน่ายสินค้าได้ไม่เป็นไปตามเป้าหมาย กลุ่มวิสาหกิจชุมชนจะไม่สามารถส่งค่างวดได้ไม่ทัน จึงพัฒนาผลิตภัณฑ์ตามทุนที่กลุ่มของตนมีเท่านั้น ซึ่งสามารถแบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ (1) กลุ่มวิสาหกิจรายใหญ่ที่มีเงินทุนหมุนเวียนเพียงพอ ซึ่งมีจำนวนน้อย (2) กลุ่มวิสากิจชุมชนรายเล็กที่มีทุนหมุนเวียนพอประมาณ ซึ่งมีจำนวนไม่มาก และ (3) กลุ่มวิสากิจชุมชนรายย่อย มีเงินหมุนเวียนน้อยหรือขาดทุนหมุนเวียน ซึ่งมีจำนวนมาก

โดยพิจารณาสภาพปัญหาของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา จากบันทึกการสังเกตด้านการถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกัน ไปสู่การทำงานในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนครราชสีมา กลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่นของพื้นที่ตนเองที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างยาวนาน เพื่อนำภูมิปัญญาเหล่านั้นมาเป็นผลิตภัณฑ์และสร้างรายได้ให้กับกลุ่มวิสาหกิจ แต่ช่างฝีมือที่จะสืบทอดความรู้ในรุ่นใหม่นั้นยังคงเป็นปัญหาในกลุ่มวิสาหกิจ เพราะสมาชิกในกลุ่มมีเพียงผู้สูงอายุที่รวมกลุ่มกัน ดังนั้น การถ่ายโยงความรู้จึงอยู่ภายในกลุ่มสมาชิกเท่านั้น แม้จะมีการรับสมาชิกคนใหม่เข้ามา แต่ต้องใช้เวลาในการสั่งสมประสบการณ์งานฝีมือ จนกระทั่งฝีมือของสมาชิกใหม่จะได้มาตรฐาน ตามการกำหนดของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน หรือการผลิตสินค้าในแต่ละอย่างต้องใช้ความรู้ ประสบการณ์ เทคนิค ในกลุ่มทั้ง 4 คลัสเตอร์ คือ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเครื่องปั้นดินเผา กลุ่มผ้าไหม กลุ่มหมี่โคราช ซึ่งการถ่ายโยงการเรียนรู้ไปสู่การทำงานร่วมกัน เป็นสิ่งที่สำคัญในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ปัญหาของการถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมานั้น อาจกล่าวได้ว่าสมาชิกภายในกลุ่มมีความพร้อมที่จะถ่ายโยงการเรียนรู้ เพื่อให้สมาชิกใหม่ได้เรียนรู้ แต่สมาชิกใหม่ที่พึ่งเข้ามายังไม่มีทักษะที่ดีพอ และความพร้อมกับการเรียนรู้ของสมาชิกใหม่ไม่เพียงพอ โดยสมาชิกใหม่มีเวลาที่จะมาฝึกหัดกับสมาชิกในกลุ่มน้อยเกินไป เพราะสมาชิกใหม่มีความเห็นว่า ตัวอย่างคำกล่าว สมาชิกกลุ่มอายุการเป็นสมาชิก 1 ปี “งานในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นงานเสริม จึงไม่มีความพร้อมในเรื่องของเวลาการฝึกหัด ความพร้อมของร่างกายที่จะมาฝึกปฏิบัติ” เพื่อพัฒนาฝีมือให้อยู่ในระดับมาตรฐานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นปัญหาในด้านการถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา ไปสู่การทำงาน แนวทางการแก้ปัญหาด้านการถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ภายในกลุ่มต้องเน้นย้ำให้สมาชิกทุกคนรู้ถึงวัตถุประสงค์ การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน กระบวนการทำงานร่วมกัน การปันผล สวัสดิการ และรายได้ต่าง ๆ ที่สมาชิกจะพึงได้ เมื่อสมาชิกกลุ่มเข้าใจจะเกิดความพึงพอใจ และจะทำงานร่วมกันได้ดี การถ่ายโยงการเรียนรู้ไปสู่สมาชิกคนอื่น ๆ ก็จะมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทำให้การทำงานร่วมกันเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดความสามัคคี เป็นการลดปัจจัยที่เป็นอุปสรรค และเพิ่มปัจจัยที่จะก่อให้เกิดการถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาภายในกลุ่มได้เป็นอย่างดี

ในด้านการสร้างแรงจูงใจร่วมกันของวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา ผู้นำในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่จะสร้างแรงจูงใจร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม เพราะสมาชิกกลุ่มไม่ได้มีแรงใจที่เหมือนกันทุกคน สมาชิกบางคนมีแรงจูงใจต่างกันกับสมาชิกคนอื่น เช่น มีแรงจูงใจในการทำงานน้อย แต่ต้องการผลกำไร/การปันผลที่มาก การขาดแรงจูงในการเข้ามาช่วยงานภายในกลุ่มวิสาหกิจ และมองว่าเป็นเรื่องไม่สำคัญที่จะเข้ามาขับเคลื่อนร่วมกันภายในกลุ่มวิสาหกิจ ผู้นำหรือประธานวิสาหกิจชุมชนจึงเป็นผู้ที่มีความสำคัญในการปรับแรงจูงใจที่แตกต่างกันและหลากหลายของสมาชิกกลุ่มให้โน้มเข้าหากัน และประธานกลุ่มจะต้องเป็นผู้อ่านสัญญาณของความแตกต่างของแรงจูงใจนั้นว่าไม่ได้ต่างออกมาจากกันมาก หรือขัดแย้งกันจนเดินไปต่อด้วยกันไม่ได้ ปัญหาในด้านการสร้างแรงจูงใจร่วมกันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในการทำงานร่วมกัน สมาชิกคนใดมีแรงจูงใจน้อยจะมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาน้อย ในทางกลับกัน ในการสัมภาษณ์ ระยะที่ 1 ศึกษาและคัดเลือกวิสาหกิจชุมชน ตัวอย่างคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูล ประธานกลุ่มคนที่ 1 อายุ 51 ปี ประสบการณ์ 9 ปี กล่าวว่า “สมาชิกคนใดมีแรงจูงใจมาก จะมีส่วนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาภายในกลุ่มมากไปด้วย สมาชิกบางคนที่มีความสามารถเฉพาะอย่าง จะมีแรงจูงใจมาก จะมีแรงจูงใจในการทำงานร่วมกันภายในกลุ่มน้อย” ดังนั้น ประธานกลุ่มเป็นผู้ที่

จัดสรรและแบ่งหน้าที่ในการทำงานของกลุ่มให้เป็นไปตามความถนัดของสมาชิก เช่น กลุ่มวิสาหกิจสมุนไพร สมาชิกบางคนมีความถนัดในการปลูกพืชสมุนไพร สมาชิกบางคนมีความถนัดในการแปรรูป สมาชิกบางคนมีความถนัดในเรื่องยาสมุนไพร เพื่อสร้างแรงจูงใจในการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ ต้องมีการจัดการในเรื่องหน้าที่ความรับผิดชอบที่ทุกคนจะต้องมีร่วมกัน ทำให้ทุกคนมีความภาคภูมิใจในตนเอง และสิ่งที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การปันผลกำไรหรือสวัสดิการ จะต้องมีความชัดเจน มีกฎ ระเบียบที่เป็นธรรมต่อสมาชิกภายในกลุ่ม การสร้างแรงจูงใจในการผลิตสินค้าภายในกลุ่มให้ได้รับมาตรฐานต่างๆ เช่น มผช. OTOP ฮาลาล อย. หรือ มอก. เพื่อเป็นแรงผลักดันกลุ่มให้มีการพัฒนาตัวสินค้า และรูปแบบผลิตภัณฑ์อยู่เสมอ ปัจจัยนี้เป็นสิ่งที่สำคัญในการสร้างแรงจูงใจ ในการสัมภาษณ์ ระยะที่ 1 ศึกษาและคัดเลือกวิสาหกิจชุมชน ตัวอย่างคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูล ประธานกลุ่มคนที่ 2 อายุ 64 ปี ประสบการณ์ 12 ปี กล่าวว่า “กลุ่มวิสาหกิจที่ไม่ได้จัดการประชุม สรุปปัญหาการทำงาน ขาดการประเมินผลของการทำงานกลุ่ม กลุ่มวิสาหกิจนั้นจะไม่ได้สร้างแรงจูงใจในการทำงานร่วมกัน สิ่งนี้จึงเป็นปัญหาของการสร้างแรงจูงใจร่วมกันของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา”

ในด้านการเสนอตัวแบบร่วมกันของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา ในการสัมภาษณ์ ระยะที่ 1 ศึกษาและคัดเลือกวิสาหกิจชุมชน ตัวอย่างคำกล่าวของผู้ให้ข้อมูล “กลุ่มวิสาหกิจโดยส่วนมากแล้ว จะจัดตั้งขึ้นด้วยเงินทุนจำนวนไม่มาก และเงินทุนที่ได้มาจากจำนวนสมาชิกหรือการขายสินค้า จะนำมาเพื่อพัฒนาและผลิตสินค้าในครั้งต่อไป” และจากบันทึกการสังเกตของผู้วิจัย บันทึกไว้ว่า “ความรู้ภายในกลุ่มจึงแคบหรือมีเฉพาะทาง มีผลต่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ตรงกับความต้องการของลูกค้าและตลาด เครือข่ายจึงเป็นสิ่งที่สำคัญในการเสนอตัวแบบร่วมกัน” ในกลุ่มวิสาหกิจ ทั้ง 4 คลัสเตอร์ คือ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเครื่องปั้นดินเผา กลุ่มผ้าไหม กลุ่มหมี่โคราช เพราะการได้ดูตัวแบบอื่นในกลุ่มวิสาหกิจเดียวกันจะทำให้เกิดไอเดีย ความคิดสร้างสรรค์ การต่อยอดผลิตภัณฑ์ของกลุ่มตนเองได้มากขึ้น รวมถึงการบริหารจัดการภายในกลุ่มไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา การสร้างแรงจูงใจภายในกลุ่ม การแก้ไขปัญหาต่างๆ ยกตัวอย่าง กลุ่มวิสาหกิจชุมชนหมี่โคราช ได้เข้าเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์เส้นหมี่ตะคุ และได้เข้าอบรมดูตัวแบบในธุรกิจนี้ จึงได้แนวคิดจากบะหมี่กึ่งสำเร็จรูป และควรจะสร้างแบรนด์ของตัวเอง

ในด้านการเสริมแรงร่วมกันของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา หากผลประกอบการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนไม่เป็นไปตามความต้องการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มนั้นๆ จะขาดสภาพคล่องทางเงินทุน ส่งผลต่อการทำงานร่วมกันภายในกลุ่ม ที่สมาชิกจะเข้ามาร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับความเสี่ยงน้อยลงไปด้วย ทำให้การทำงานร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันภายในกลุ่มถดถอยลงไป เนื่องด้วยว่า สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจคำนึงถึงแต่ค่าแรงและการแบ่งผลประโยชน์เท่านั้นที่จะเป็นแรงกระตุ้น แรงเสริมให้ทำงานร่วมกัน ทำให้ระยะเริ่มต้นของการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนั้นเป็นไปด้วยความลำบาก เพราะกลุ่มวิสาหกิจยังต้องลองผิดลองถูก (trial and error) ทดลองตลาดและผลิตภัณฑ์สินค้า จึงทำให้กลุ่มวิสาหกิจยังไม่มั่นคง นี่คือปัญหาในระยะเริ่มต้นของกลุ่ม ดังนั้นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนควรใช้การเสริมแรงในรูปแบบอื่น สร้างความภาคภูมิใจให้กับสมาชิกกลุ่ม โดยอาจจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้หรือศูนย์สาธิตธุรกิจชุมชน เผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านสมุนไพร เครื่องปั้นดินเผา ผ้าไหม และหมี่โคราช ให้สมาชิกได้ให้ความรู้กับชุมชนของตนเอง การช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในกลุ่ม เมื่อสมาชิกในกลุ่มเจ็บป่วย ทางกลุ่มวิสาหกิจรวมตัวกันไปเยี่ยมเยียน เป็นการเสริมแรงร่วมกันในกลุ่มให้เกิดการทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี การเสริมแรงที่ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสามารถทำได้ คือ การที่สมาชิกสามารถเข้าถึง

และใช้ทรัพยากรของกลุ่มได้ตลอดเวลา เพราะเป็นทรัพยากรร่วมกัน แต่ทุกคนจะต้องคำนึงถึง ต้นทุน และการรักษาทรัพยากรนั้นๆ ว่าเป็นของกลุ่มวิสาหกิจ และทุกคนสามารถเข้าถึงได้ เป็นแรงเสริมทำให้สมาชิกมีความผูกพันต่อกลุ่ม จากการประชุมย่อย ในระยะที่ 2 เพื่อขอการตัดสินใจในการประกอบการร่วมกันในกลุ่ม ส่งผลให้เกิดการผลิตแบบงานกลุ่ม (cooperation production) ที่เกิดจากความร่วมมือของทุกฝ่ายในกลุ่ม เป็นการเสริมแรงให้เกิดพลังกลุ่มอย่างเหนียวแน่น ซึ่งเป็นรากฐานของการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน การปันผลและค่าตอบแทน เป็นสิ่งที่สมาชิกกลุ่มต้องการ เป็นปัจจัยในการเสริมแรงในการทำงาน การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ควรมีกฎระเบียบของการปันผลและค่าตอบแทนที่ชัดเจนและเป็นธรรม ที่สมาชิกทุกคนมีความเห็นพ้องต้องกันว่า ควรอยู่ในระดับใด สมาชิกที่ไม่ค่อยมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของกลุ่มอาจต้องได้รับการปันผลและค่าตอบแทนที่ทางกลุ่มทำข้อตกลงกันไว้ ทั้งหมดนี้จะเป็นแรงเสริมในการทำงานร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมาได้

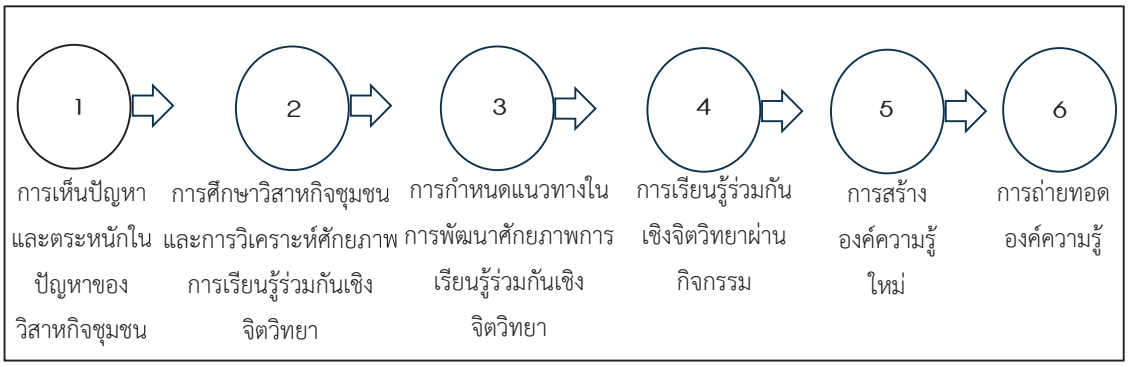
วัตถุประสงค์ที่ 2 กระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

การรวมกลุ่มของประชาชนที่มีความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านที่ตนถนัด และนำทรัพยากรท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน โดยวิสาหกิจชุมชนได้นำความรู้ ภูมิปัญญา และทรัพยากรท้องถิ่น ขึ้นเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนั้นๆ สมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีรายได้จากการจำหน่ายสินค้าและการบริการของชุมชน รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการจำหน่ายสินค้า เป็นรายได้เสริมจากงานหลักที่ตนเองประกอบอาชีพอยู่เดิม

จากการประชุมกลุ่มย่อย ระยะที่ 2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม กิจกรรมที่ 3 การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างศักยภาพ และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนั้น เป็นการนำโดยประธานกลุ่มและสมาชิกจำนวนเล็กน้อยที่ทำการจัดการระบบการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาในการทำงาน โดยถ่ายโยงความรู้จากสมาชิกไปสู่สมาชิกใหม่ในเรื่องของความรู้ ภูมิปัญญา ประสบการณ์ เทคนิคต่างๆ ในกระบวนการผลิตสินค้า สมาชิกเก่ามีความพร้อมที่จะถ่ายโยงการเรียนรู้ หากแต่สมาชิกใหม่ยังขาดทักษะ ฝีมือ และการให้เวลากับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ดังนั้น สมาชิกใหม่ต้องใช้เวลาในการฝึกหัดทักษะให้ได้มาตรฐานในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของวิสาหกิจชุมชน ต้องอาศัยความเป็นผู้นำของประธานและความเป็นผู้ประกอบการในการดำเนินธุรกิจ เพื่อจะทำให้สมาชิกในกลุ่มมีการเรียนรู้ร่วมกัน สร้างแรงจูงใจในการทำงานร่วมกัน และสมาชิกในกลุ่มจะถูกแบ่งหน้าที่ที่ชัดเจนในการดำเนินงานอย่างมีส่วนร่วม ทุกคนมีส่วนร่วมกับการดำเนินงานของกลุ่มวิสากิจชุมชน การเสนอตัวแบบทางธุรกิจหรือการประกอบการแบบวิสาหกิจชุมชนที่ตนทำอยู่นั้น จะทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะสามารถนำตัวแบบที่ได้รับรู้หรือเครือข่ายที่ได้เข้าร่วมนั้น มาเป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนของตน และปัจจัยด้านการเสริมแรงร่วมกัน เป็นตัวกระตุ้น ขับเคลื่อนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของสมาชิกภายในกลุ่ม เนื่องจากสมาชิกได้ค่าแรงหรือผลประโยชน์ที่แน่นอนและเป็นไปตามความเป็นธรรมภายในกลุ่มจะทำให้กลุ่มวิสาหกิจมีความเข้มแข็ง การพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยานั้นต้องอาศัย การพิจารณาสภาพปัจจุบันและปัญหาอุปสรรคของวิสาหกิจ (SWOT) นำจุดอ่อนในด้านการเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างแรงจูงใจร่วมกัน การเสนอตัวแบบร่วมกัน การเสริมแรงร่วมกัน มาสร้างเป็นเป้าหมาย วิสัยทัศน์ร่วมกัน และต้องมี

การดำเนินกิจกรรมหลายอย่างร่วมกันอย่างต่อเนื่องและครอบคลุม เพื่อส่งเสริมความผูกพันของสมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จากการวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ระยะที่ 2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประชุมกลุ่มย่อย และระยะที่ 3 ติดตามผลและประเมินผล ผู้วิจัยดำเนินการจัดกิจกรรม 2 ครั้ง ผู้ประกอบการควรเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องของการติดตามผล และประเมินผลของการประกอบการ และผลประโยชน์จากการขับเคลื่อนกลุ่มวิสาหกิจและเรียนรู้ร่วมกัน การปันผลจะมีได้หลากหลายอย่าง เป็นการปันผลในรูปแบบรายปี การปันผลในรูปแบบการจัดงานประเพณีท้องถิ่น ขึ้นอยู่กับข้อตกลงของกลุ่มวิสาหกิจนั้นๆ

หน่วยงานภาครัฐมีหน้าที่สนับสนุนการรวมกลุ่ม เพื่อประกอบอาชีพของประชาชน โดยเข้ามาช่วยเหลือในด้านการให้ความรู้ถ่ายทอดเทคโนโลยี พัฒนาส่งเสริมในการผลิต พัฒนาด้านคุณภาพมาตรฐาน สร้างความเป็นผู้ประกอบการ และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ รักษาสิ่งแวดล้อม อำนวยความสะดวกบนพื้นฐานความต้องการที่แท้จริงของชุมชน เพื่อให้การพัฒนาศักยภาพของวิสาหกิจชุมชน เป็นไปอย่างมีระบบมาตรฐาน และให้มีการทำงานเชิงบูรณาการในทุกภาคส่วน เพื่อให้วิสาหกิจชุมชนพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาพร้อมต่อการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นได้อย่างมั่งคงยั่งยืน

ภาพ 2 ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

วัตถุประสงค์ที่ 3 เสนอแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

จากการการศึกษาในเชิงเอกสารทางวิชาการ หนังสือ บทความวิจัย รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย วารสาร และรายงานประจำปีเพื่อให้เห็นถึงแนวคิด ข้อมูล องค์ความรู้ที่สอดคล้องสามารถนำไปใช้วิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อพัฒนางานวิจัย ในเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แนวคิดการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา แนวคิดการพัฒนาศักยภาพวิสาหกิจชุมชน และสภาพจริงข้อมูลวิสาหกิจชุมชน กลุ่มวิสาหกิจที่มีการรวมเป็นกลุ่มคลัสเตอร์ (clusters) ในจังหวัดนครราชสีมา และการศึกษาในภาคสนาม (field study) ทั้ง 3 ระยะ สมาชิกวิสาหกิจชุมชน และผู้นำต่างๆ การเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน พบว่ากลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้ดำเนินกิจกรรมกลุ่มด้วยของกลุ่มวิสาหกิจเอง ทั้งในเรื่องเงินทุน การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การจัดการเรียนรู้ร่วมกัน การถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา การสร้างแรงจูงใจร่วมกัน การเสนอตัวแบบร่วมกัน การเสริมแรงร่วมกัน ผู้นำหรือประธานกลุ่มวิสาหกิจต้องมีภาวะผู้นำ เพื่อจะบริหารจัดการ การเรียนรู้

ร่วมกันเชิงจิตวิทยาภายในกลุ่มให้มีประสิทธิภาพ หน่วยงานภาครัฐจะเข้ามามีส่วนช่วยเหลือกลุ่มวิสาหกิจในภายหลัง และการช่วยเหลือของภาครัฐอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายของรัฐบาล จึงทำให้การช่วยเหลือจากภาครัฐ ไม่ตรงตามความต้องการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชนควรมีการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของสมาชิกกลุ่มให้เข้มแข็ง มีการถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา เพื่อพัฒนาทักษะและฝีมือของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งเป็นที่มาของการสร้างเป้าหมาย/วิสัยทัศน์ร่วมกัน มีกิจกรรมหลายๆ อย่างร่วมกัน เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจร่วมกัน ต้องอยู่บนพื้นฐานความสมัครใจ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ไม่มีสมาชิกคนใดที่ ได้ หรือ เสีย แต่เพียงฝ่ายเดียว นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายในกลุ่มวิสาหกิจเดียวกันเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะกลุ่มวิสาหกิจชุมชนจะได้ตัวแบบที่มีการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อนำมาปรับแก้จุดอ่อน จุดแข็ง ของกลุ่มตนเอง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นเรื่องสำคัญ ดังนั้น การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาจึงเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในกลุ่มได้เป็นอย่างดี เปรียบดังเป็นการพึ่งพาตนเองของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน คือ การมีเครือข่ายที่เข้มแข็ง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อนำการเรียนรู้เชิงจิตวิทยาของกลุ่มเป็นการพัฒนาภายในกลุ่มอย่างต่อเนื่อง การศึกษาดูงานกลุ่มที่ประสบความสำเร็จ การเข้าอบรม การทดลองสิ่งใหม่ๆ รวมถึงการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ การติดตามผลและการประเมินผลของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนั้น ต้องทำเพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในกลุ่มและภายนอกกลุ่ม เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาที่จะทำให้กลุ่มวิสาหกิจได้มีการพัฒนามากขึ้น เพราะกลุ่มวิสาหกิจได้เรียนรู้ร่วมกันกับเครือข่ายของตน การเรียนรู้ร่วมกันกับทางภาครัฐ การเรียนรู้ร่วมกันกับสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น จะนำมาสู่การปรับแผนดำเนินงาน และผลิตภัณฑ์ของตนต่อไป

การอภิปรายผล

1. สภาพปัญหาของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ (1) สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการผลิต (2) สภาพปัญหาด้านการจัดการ การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา การถ่ายโยงการเรียนรู้ไปสู่การทำงาน การสร้างแรงจูงใจร่วมกัน การเสนอตัวแบบร่วมกัน การเสริมแรงร่วมกัน (3) สภาพปัญหาด้านการตลาด การจัดจำหน่าย และ (4) สภาพปัญหาด้านเงินทุน สอดคล้องกับงานวิจัยของ รุจิกาญจน์ สานนท์ และคนอื่น ๆ, (2565) เรื่อง ศักยภาพการจัดการและกลยุทธ์ทางธุรกิจสู่ความสามารถในการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์สมุนไพร ในอำเภอปากช่องและอำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา พบว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีความไม่พร้อมด้านการรวมตัวของสมาชิก และมองไม่เห็นศักยภาพของตน ด้านเศรษฐกิจและการลงทุนในการปลูกสมุนไพรให้ผลตอบแทนช้า ด้านความรู้สมุนไพรที่ยึดติดกับแบบดั้งเดิม ด้านการตลาดไม่สามารถเชื่อมโยงตลาดออนไลน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่างๆ ที่ไม่ต่อเนื่องและไม่ยั่งยืน และด้านการขาดแคลนทางเทคโนโลยี

การจัดการภายในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา ซึ่งต้องมีการถ่ายโยงการเรียนรู้ไปสู่การทำงานร่วมกัน การสร้างแรงจูงใจร่วมกัน การเสนอตัวแบบร่วมกัน การเสริมแรงร่วมกัน สอดคล้องกับวิจัยของประพันธ์ นึกกระโทก (2568) เรื่อง การพัฒนาการบริหารจัดการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมาโดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจดิจิทัล พบว่า การบริหารจัดการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนต้องเผชิญปัญหาการปรับตัว

และการพึ่งพาวิธีการดั้งเดิมไปสู่การเปลี่ยนผ่านในยุคใหม่ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนต้องใช้การเรียนรู้ร่วมกันในยุคเปลี่ยนผ่านสู่ยุคใหม่ที่ต้องรักษาความรู้ดั้งเดิม และเพิ่มทักษะด้านดิจิทัล กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาจึงมีความสำคัญในการรวมกลุ่มเป็นอย่างมาก ในการจัดกระบวนการความรู้ในกลุ่ม การถ่ายทอดโดยวิธีบอกเล่าความรู้ บทเรียนจากประสบการณ์จากพื้นที่อื่นในการศึกษาดูงาน เรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริงในการลงมือปฏิบัติ สรุปการทำงานร่วมกันในกลุ่มสนทนาอย่างต่อเนื่อง

2. กระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา เป็นการนำโดยประธานกลุ่มและสมาชิกจำนวนเล็กน้อยที่ทำการจัดการระบบการเรียนรู้ร่วมเชิงจิตวิทยากันในการทำงาน การถ่ายโยงการเรียนรู้ไปสู่การทำงานร่วมกันของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จะต้องถ่ายโยงความรู้จากสมาชิกเก่าไปสู่สมาชิกใหม่ เพื่อเป็นการนำความรู้นั้นไปฝึกหัดให้มีทักษะฝีมือ ตามมาตรฐานของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกใหม่จะต้องมีความพร้อมในการเรียนรู้ทั้งด้านร่างกายและเวลา ในการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม สอดคล้องกับแนวคิดของ Vygotsky (1978) ที่พบว่า การเรียนรู้ของตนเองโดยการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม กับบุคคลอื่น หรือเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน หรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ที่บุคคลจะต้องมีส่วนร่วมในการสร้างการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากสิ่งแวดล้อมต่างๆ มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะช่วยบุคคลให้เกิดกระบวนการคิด ไตร่ตรอง การถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยานั้น บุคคลต้องมีความพร้อมทั้งด้านร่างกายและเวลา จึงจะเรียนรู้ได้ดี และส่งผลต่อการฝึกหัดทักษะฝีมือ ที่มีความพอใจในการฝึกหัดทักษะบ่อยครั้ง จนทำสิ่งนั้นได้ดีตามมาตรฐานของกลุ่ม การสร้างแรงจูงใจนั้น ภายในสมาชิกกลุ่มที่มาทำงานร่วมกันมีแรงจูงใจแตกต่างกัน แต่ก็สามารถทำงานร่วมกันได้ ตามแนวคิดของ กาญจนา แก้วเทพ (2564) แสดงให้เห็นว่า ประธานกลุ่มต้องเป็นผู้สังเกตความแตกต่างของแรงจูงใจ และนำพาให้สมาชิกในกลุ่มมีแรงจูงใจ เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อที่จะทำงานร่วมกัน เรียนรู้ร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ การขับเคลื่อนร่วมกันของกลุ่ม ต้องมีความร่วมมือและการมีแรงจูงใจที่วางอยู่บนฐานหลักความสมัครใจ ทุกคนต้องมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน และการสร้างแรงจูงใจจะอยู่บนฐานการแบ่งปันหรือต่างตอบแทนกัน ไม่ได้เป็น ได้ หรือ เสีย แต่เพียงฝ่ายเดียว การสร้างแรงจูงใจของสมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนต้องมีการเสริมแรงร่วมกัน ในระยะเริ่มแรกของการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ผลประกอบการอาจไม่เป็นไปตามความต้องการ ดังนั้น สมาชิกอาจมีการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา ทำงานร่วมกันลดน้อยลงไปด้วย จึงควรเสริมแรงร่วมกันในรูปแบบต่างๆ สอดคล้องกับแนวคิดของเกรดเลอร์ (Gredler, 1997) กล่าวว่า การเสริมแรงทางบวกจะทำให้เกิดพฤติกรรม ทำให้เกิดความถี่ของพฤติกรรมเพิ่มขึ้น ดังนั้น การสร้างแรงจูงใจร่วมกัน และการเสริมแรงร่วมกัน จะทำให้สมาชิกภายในกลุ่มที่จะร่วมทำงาน ร่วมตัดสินใจ และร่วมพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มได้เป็นอย่างดี การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาต้องผ่านการเรียนรู้จากตัวแบบหรือเครือข่ายของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นการนำจุดอ่อนจุดแข็ง และสภาพปัญหาต่างๆ ที่เครือข่ายได้พบและจัดการปัญหาเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพมาแล้วนำมาประยุกต์ใช้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นการเรียนรู้ร่วมกันผ่านเครือข่ายที่เข้มแข็ง สอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้รู้ทางสังคมของ Bandura (1977) กล่าวว่าพฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้พฤติกรรมใหม่ทั้งประสบการณ์ตรง การสังเกต และกระบวนการทางปัญญา และสอดคล้องงานวิจัยของ สกุล วงษ์กาฬสินธิ์ (2563) ได้ศึกษา การจัดการธุรกิจชุมชนต้นแบบในจังหวัดนครราชสีมา พบว่า ความสำเร็จในการดำเนินงานนั้นต้องมีการวางแผนและงบประมาณทั้งระยะสั้นและระยะยาว ต้องมีกฎระเบียบข้อบังคับ มีผู้นำกลุ่มที่ดี บุคลากรในกลุ่มจะต้องเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์ เสียสละต่อประโยชน์ของกลุ่ม และมีปราชญ์ชุมชนเป็นที่ปรึกษา ต้องยึดหลักการ

มีส่วนร่วมของสมาชิก จัดสรรผลกำไรคืนสู่สังคม

3. เสนอแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

การเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นสิ่งที่สำคัญของการทำงานร่วมกันให้ประสบความสำเร็จ ทุกคนในกลุ่มจะมีการร่วมแรง ร่วมใจในการขับเคลื่อนกลุ่ม พัฒนาผลิตภัณฑ์ร่วมกัน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมรับความเสี่ยงด้วยกัน สอดคล้องกับแนวคิดของ Smith and MacGregor (1992) การเรียนรู้ร่วมกัน (collaborative learning) สมาชิกจะร่วมกันค้นคว้าสำรวจปัญหา สร้างสรรค์ผลงาน และประยุกต์ความรู้ของสมาชิกที่มีอย่างหลากหลายเข้าด้วยกัน ซึ่งการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา จะต้องมีการถ่ายโยงการเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างแรงจูงใจร่วมกัน การเสนอตัวแบบร่วมกัน และการเสริมแรงร่วมกัน จึงจะทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีความเข้มแข็ง การรวมกลุ่มหรือเครือข่ายของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นการพึ่งตนเองให้เข้มแข็ง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ปรับแก้จุดแข็งจุดอ่อนของกลุ่มของตน จากการเรียนรู้ผ่านเครือข่ายของกลุ่ม สอดคล้องกับ ทศพร แก้วขวัญไกร (2568) กล่าวว่า การแก้ไขเพื่อให้ขั้นตอนต่างๆ ของการดำเนินงานไปสู่เป้าหมายตามแผนและมาตรฐานที่กำหนด ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อองค์กรที่สุด ธุรกิจที่เกิดจากการรวมกลุ่มร่วมทุนของสมาชิกในชุมชน หรือบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีชุมชนเป็นเจ้าของ เพื่อประกอบกิจการต่างๆ ทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่ก่อให้เกิดรายได้ และกิจกรรมมีความเชื่อมโยงสอดคล้องวิถีชีวิตของชุมชน โดยอาศัยวัตถุดิบในชุมชน หรือมีการจ้างแรงงานในชุมชน และใช้เทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อนในการพัฒนากิจกรรม เพื่อให้ชุมชนสามารถปรับตัวเข้ากับการพัฒนาได้อย่างเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ ยังมีการเชื่อมโยงเครือข่ายในด้านต่างๆ มาใช้กับกลุ่มของตนเอง รวมถึงการช่วยเหลือจากภาครัฐที่จะเข้ามาภายในการดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ดังนั้น กลุ่มวิสาหกิจชุมชนควรดำเนินการให้กลุ่มมีความเข้มแข็ง ผ่านการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา และการรวมกลุ่มเครือข่ายจะสามารถมีการเข้ามาช่วยเหลือจากภาครัฐอย่างเป็นระบบต่อไป

สรุปประเด็นองค์ความรู้ วิสาหกิจชุมชนเผชิญข้อจำกัดเชิงโครงสร้างสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการผลิต การจัดการเรียนรู้ การตลาด และเงินทุน ควบคู่กับการขาดทักษะการสร้างแบรนด์และบรรจุภัณฑ์ รวมถึงเครือข่ายความร่วมมือที่ยังไม่มีประสิทธิภาพ การยกระดับศักยภาพกลุ่มต้องอาศัยกลไกจิตวิทยาองค์กร 5 องค์ประกอบ โดยเน้นการจัดการความรู้ เพื่อถ่ายทอดความรู้แบบฝังลึก ผ่านกระบวนการถอดบทเรียนและการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องกระบวนการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครราชสีมา ขับเคลื่อนด้วยกลไกการนำของประธานกลุ่มและสมาชิกแกนนำในการบริหารจัดการระบบการเรียนรู้ โดยอาศัยการถ่ายทอดองค์ความรู้และทักษะเชิงฝีมือจากสมาชิกรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่เพื่อสร้างมาตรฐานกลุ่ม ซึ่งประสิทธิผลในการเรียนรู้ผันแปรตามความพร้อมด้านร่างกายและเวลาของบุคคล ด้านการบริหารกลุ่ม ผู้นำมีบทบาทสำคัญในการบูรณาการและปรับทิศทางแรงจูงใจของสมาชิกที่มีความแตกต่างกันให้มีความสอดคล้องกัน โดยตั้งอยู่บนหลักความสมัครใจ ความเสมอภาค และการต่างตอบแทนอย่างเท่าเทียม ยิ่งไปกว่านั้น ในระยะเริ่มแรกของการจัดตั้งกลุ่มที่เผชิญข้อจำกัดด้านผลประกอบการ การประยุกต์ใช้กลไกการเสริมแรงทางบวก (positive reinforcement) ตามทฤษฎีของ Skinner ในรูปแบบที่หลากหลาย ถือเป็นปัจจัยเชิงกลยุทธ์ที่ช่วยรักษาความถี่ของพฤติกรรมการมีส่วนร่วม การตัดสินใจ และการพัฒนาผลิตภัณฑ์ร่วมกัน ตลอดจนการสร้างกระบวนการเรียนรู้เชิงสังคมผ่านตัวแบบและการสร้างเครือข่ายพันธมิตรที่เข้มแข็ง ส่งผลให้เกิดการถอดบทเรียนแนวทาง

การจัดการปัญหามาประยุกต์ใช้ ยกระดับให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกิดการพัฒนาขับเคลื่อนองค์กรได้อย่างเป็นระบบ การเสริมสร้างศักยภาพวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดนครราชสีมาให้พึ่งพาตนเองได้อย่างเข้มแข็ง จำเป็นต้องขับเคลื่อนผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (collaborative Learning) ประกอบด้วยการถ่ายโยงการเรียนรู้ แรงจูงใจ การเสนอตัวแบบ และการเสริมแรง เพื่อส่งเสริมความร่วมมือในการสำรวจปัญหา สร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ และเผชิญความเสี่ยงร่วมกัน ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการระบบภายในและการสร้างเครือข่าย ซึ่งกลไกการพัฒนาจากภายในนี้เป็นรากฐานสำคัญที่เอื้อต่อการสนับสนุนจากภาครัฐ สามารถเชื่อมโยงกับนโยบายรัฐได้ เช่น โครงการส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล e-commerce ของภาครัฐและการเข้าถึงแพลตฟอร์มดิจิทัลกลางได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยนี้นำไปสู่ข้อเสนอแนะสำคัญ สำหรับการพัฒนาศักยภาพและการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยาของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในจังหวัดนครราชสีมา มีดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ การสร้างการเรียนรู้ร่วมกันเชิงจิตวิทยา เพื่อให้เกิดการถ่ายโยงการเรียนรู้ไปสู่การทำงานในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน สามารถผลิตสินค้าได้ตลอดทั้งปี มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของตลาด ผลักดันสนับสนุนสู่สังคมดิจิทัล มาตรการสนับสนุนเศรษฐกิจดิจิทัล ระบบเศรษฐกิจดิจิทัลวิสาหกิจชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ควรมีการพัฒนากรอบแนวคิดเชิงบูรณาการที่ผสมผสาน

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรสันบสนุน การอบรมด้านการตลาดดิจิทัล การเข้าถึงแหล่งทุน

3. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้หรือศูนย์สาธิตธุรกิจชุมชน การสร้างเครือข่ายร่วมกับมหาวิทยาลัยหรือภาคเอกชน การอบรมทักษะดิจิทัล งานวิจัยและนวัตกรรมจากมหาวิทยาลัย งานวิจัยในอนาคตควรมุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเชิงบูรณาการนี้กับผลการดำเนินการ การวิจัยเชิงคุณภาพแบบติดตามระยะยาวและการพัฒนาเครื่องมือวัดที่เหมาะสมกับบริบทไทย การต่อยอดองค์ความรู้ในเรื่องนี้จะช่วยเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มวิสาหกิจชุมชนซึ่งเป็นพื้นฐานของ การพัฒนาเศรษฐกิจแบบดิจิทัล วิสาหกิจชุมชนให้ได้รับการส่งเสริมให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

References

กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. (2567). *จำนวนวิสาหกิจชุมชน.* http://catalog.doae.go.th/dataset/smce-province

กาญจนา แก้วเทพ. (2564). *ขี่ม้าเลียบค่าย: บทเรียนการทำงานกับภาคีของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น*. มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

จรีภรณ์ มีศรี. (2563). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มชาลี-วรรณ ชุมชนพัฒนา ตำบลบางปลา อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ.* สำนักงานประมงจังหวัดฉะเชิงเทรา กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

ทศพร แก้วขวัญไกร. (2568). เศรษฐกิจชุมชน: พลังเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนรากฐานแห่งความมั่นคง. *วารสารวิจัยวิชาการ, 8*(5), 387-402.

ประพันธ์ นึกกระโทก. (2568). การพัฒนาการบริหารจัดการของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนจังหวัดนครราชสีมา โดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจดิจิทัล. *วารสารสังคมพัฒนศาสตร์, 8*(10), 180-194.

รุจิกาญจน์ สานนท์, สุภัทริภา ขันทจร และกรัยสรญ์ ขันทจร. (2565). ศักยภาพการจัดการและกลยุทธ์ทางธุรกิจสู่ความสามารถในการแข่งขันของวิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์สมุนไพรในอำเภอปากช่อง และอำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา. *วารสารวิชาการสังคมศาสตร์ เครือข่ายวิจัยประชาชื่น*, *4*(2), 84-96.

วรุณี เชาวน์สุขุม และอัจฉราวรรณ สุขเกิด. (2564). การพัฒนาผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์ของวิสาหกิจชุมชนในจังหวัดปทุมธานี. *วารสารวิทยาการจัดการปริทัศน์*, *23*(2), 85-94.

ศูนย์รวมข้อมูลธุรกิจเอสเอ็มอี. (2565). *ทำไมธุรกิจชุมชนถึงไม่รวย เปิดจุดอ่อนพร้อมวิธีแก้แบบยั่งยืน ข้อมูลลึกจากโครงการ Local Enterprises.* https://www.smethailandclub.com/entrepreneur/8428.html

สกุล วงษ์กาฬสินธุ์, ลือชัย วงษ์ทอง และกิจฐเชต ไกรวาส. (2563). การจัดการธุรกิจชุมชนต้นแบบในจังหวัดนครราชสีมา. *วารสารชุมชนวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, 14*(2), 255-265.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12.* https://mhesi.nrct.go.th/archives/s/mhesi_archives/item/1241

สุภางค์ จันทวานิช. (2561). *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ* (พิมพ์ครั้งที่ 24). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุทัยทิพย์ เจี่ยวิวรรธน์กุล. (2553). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิด หลักการ และบทเรียน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). พี.เอ.ลีฟวิ่ง.

Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control.* W. H. Freeman.

Gredler, M. E. (1997). *Learning and Instruction: Theory into practice*. (3 rd ed.). Prentice Hall.

McTaggart, R. (1991). Principles of participatory action research. *Adult Educational Quarterly, 41*(3), 168-187

Nelson, D. (2020). *Participatory action research: A literature review*. https://www.researchgate.net/publication/321398218.

Smith, B. L., & MacGregor, J. T. (1992). What is collaborative learning? In Goodsell, A., Maher, M., Tinto, V., Smith, B.L. and MacGregor, J. T. (Eds.), *Collaborative learning: A sourcebook for higher education.* Pennsylvania State University.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychology processes* (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Soberman, Eds.). Havard University Press